

Catedra de istoria medicinei și farmaciei (cond.: prof. emerit dr. I. Spielmann, doctor-docent) a I.M.F. Tîrgu-Mureș și Biblioteca documentară Teleki—Bolyai din Tg.-Mureș (cond.: Șt. Erdélyi)

**UN MEDIC ARDELEAN, ADEPT AL IDEILOR CARTEZIENE TÎRZII:
HUSZTI SZABÓ ISTVÁN**

(1671—1710?)

dr. I. Spielmann, dr. L. Balázs

Influența concepțiilor carteziene asupra dezvoltării filozofiei și fizicii din țara noastră a fost abordată în studii prestigioase (1). Un interes relativ mai redus a trezit studiul ecoului raționalismului, respectiv al concepțiilor materialist-mecaniciste ale fiziologiei carteziene în medicina din țara noastră.

Unul din autorii acestui studiu (2) a tratat în mai multe lucrări contingentele fiziologice și medicale ale operei lui *Apáczai Csere János*, stabilind că atât în *Magyar Enciclopedia* cât și în *Philosophia naturalis*, lucrare rămasă în manuscris, *Apáczai* urmîndu-l pe medicul olandez *Regius*, elev al lui *Descartes*, prezintă majoritatea fenomenelor fiziologice drept acte reflexe, care decurg în mod automat. În fiziologia umană, în spiritul dualismului cartezian, dimpotrivă, actele de gîndire și voință sînt prezentate ca fiind dirijate de „mens cogitans”, sufletul imaterial.

Cercetări noi au scos la lumină faptul (3) că medicul și filozoful *Enyedi Sámuel* cu studii terminate la Utrecht, în prelegerile sale de filozofia naturii, păstrate în manuscris, ținute între anii 1665—69 la Colegiul Bethlen din Aiud, tratează pe larg problemele de fiziologie, în spiritul aceleiași *Regius*. *Enyedi* ne dă un tablou clar despre noile descoperiri ale medicinei timpului său, printre care și despre circulația sanguină. Deși își însușește concepția dualismului cartezian, senzualismul filozofiei lui *Regius* își imprimă amprenta asupra părerilor sale. *Regius* a căutat să revizuiască învățătura carteziană în spirit materialist, recunoscînd ca singură realitate materia și considerînd gîndirea doar ca un atribut al acesteia. Ideile sale mecanicist-materialiste au fost dezvoltate în sec. al XVIII-lea de I. O. De *Lametrie* și I. P. *Cabanis*.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, ideile lui *Descartes* au fost reevaluate și în spiritul filozofiei idealiste. Curentul filozofic, cunoscut sub numele de ocazionalism, hipertrofiază într-un sens unilateral metafizica lui *Descartes*. Fondatorul acestei orientări a fost filozoful olandez *Arnold Geulincx*, profesor al Universității din Leyda. *Geulincx* a exclus de la bun început posibilitatea interraperului corp-suflet, admisă între anumite limite de către *Descartes*. El a susținut că excitațiile externe reprezintă numai „cauza ocazională” a declanșării senzațiilor, întocmai cum actele

de voință ar fi doar „cauze secundare“ ale mișcării corpului. Cauza adevărată ar constitui-o divinitatea, care ar media apariția proceselor psihice consecutive excitațiilor corporale, chiar ca și mișcărilor ce urmează actelor de voință. Omul ar fi doar contemplator al actelor divine, suprema virtute constituind-o resemnarea smerită în decursul evenimentelor — susține *Geulincx* (4).

Ocazionalismul a reprezentat o filozofie de esență teologică metafizică, păstrând totuși din metoda carteziană în parte dezideratul luptei contra concepțiilor scolastice și principiul dubiului universal. Ideile filozofului francez *Malebranche* și teza lui *Leibnitz* „Despre armonia prestabilită“ sînt de fapt variante ale ocazionalismului.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea, această filozofie a avut cîțiva adepți și în Transilvania, printre care cel mai cunoscut a fost medicul *Husztî Szabó István*.

Husztî, după absolvirea Colegiului din Debrețin și Cluj, pleacă la studii universitare la Frankfurt am Oder, Franeker, Lipsca și apoi în Anglia. Dar pentru formarea concepțiilor sale filozofice și fiziologice. Leyda, citadela curentului iatrochimic și al filozofiei ocazionaliste, s-a dovedit a fi hotărîtoare. Diploma de doctor în medicină și filozofie o obține la Halle sub îndrumarea profesorului *Fr. Hoffmann*, în anul 1695.

În timpul anilor universitari, s-a dovedit a fi activ și din punct de vedere științific. În 1663 la Leyda sub prezidenția cartezianului *Burcher de Volder*, prezintă 4 disertații independente, dar contingente, tratînd raportul corp-suflet din punct de vedere fiziologic și filozofic. Cele 4 disertații însumînd 52 de teze și corolarii, de peste 60 de pagini tipărite. reprezintă opera sa științifică capitală. Peste un an, la Leipzig sub prezidenția profesorului *Petermann*, elaborează disertația *De Subiecto sanitatis et eius divisione in Elementa* (Despre esența sănătății și distribuția sa în elemente).

În anul 1695 la Halle susține 2 disertații, una filozofică-fizică *De corporibus, illorumque Principiis et effectionibus* (Despre corpuri, despre elemente și efectul lor), a doua medicală *De prudentibus medicamentorum applicatione in tempore* (Despre aplicația prudentă a medicamentelor la timp), ambele sub prezidenția profesorului *Hoffmann* (ultima a fost reeditată tot la Halle, în 1705). Întorcîndu-se în Transilvania, devine medicul soției principelui *Apaffy Mihály II*, dar în anul 1700 este invitat să preia catedra de filozofie la Colegiul din Debrețin și totodată e numit medic oficial al orașului (5).

Nu știm dacă a elaborat opere medicale sau naturalist-științifice după întoarcerea sa în țară. În 1698 editează în limba maghiară o carte de rugăciuni pietistă, tradusă din germană. În 1700 prezidează la susținerea disertației filozofice de către *Mihály Bárány*, iar în 1705 editează tot în limba maghiară o operă cu conținut religios.

L. Mátrai vede pe drept în *Husztî*, — autor care abandonează elaborarea unor lucrări de fiziologie și fizică de dragul redactării unor cărți religioase pietiste — un reprezentant caracteristic al atmosferei filozofice decadente de la sfîrșitul secolului al XVII-lea din Transilvania (6). Nu putem însă uita nici faptul că pietismul adept al toleranței religioase și potrivit ortodoxismului reformat dogmatic al timpului său, are la noi contingente cu ideologia preluministă.

Din cercetările recente ale lui T. Esze reiese că *Huszt*i după 3 februarie 1704, plecînd de la Colegiul din Debrețin, se alătură luptei de eliberare condusă de *Rákóczi*. Într-o scrisoare adresată lui Sándor *Károlyi* la 1 decembrie 1704, plecînd de la Colegiul din Debrețin, se alătură luptei de eliberare băra insurgenților, oferind serviciile sale tuturor celor care le solicită, deci nu numai căpitanilor, ci și soldaților de rînd. În iulie 1706, din însărcinarea lui *Rákóczi*, pleacă la Roman pentru a trata episcopul bolnav, dar probabil și cu scop diplomatic. Amintește că din porunca lui *Rákóczi* și spre binele națiunii a străbătut de două ori Carpații, poposind în Moldova.

Concepțiile sale sînt reflectate de o altă scrisoare, în care ia atitudine împotriva celor care fac trafic cu banii de aramă. „Nu ne luptăm pentru banii de aramă, ci pentru libertate, deși folosim acești bani” — scrie el.

Despre soarta sa ulterioară nu avem date. Probabil a murit în anul 1710 (9).

Lucrarea sa *De corporibus* . . . care se ocupă cu probleme de fizică, analizată de M. *Zemplén* Jolán a fost considerată la noi prima lucrare în care se află o definiție și azi acceptabilă a fizicii. *Huszt*i reliefează importanța experienței și a practicii, se ridică contra concepțiilor scolastice, militează pentru principii „clare și distincte”, izvorîte din însăși natura lucrurilor și pe baza cărora fenomenele naturii pot fi explicate. Drept criteriu al adevărului admite percepția senzorială și rațiunea. Nu-l amintește nominal pe *Descartes*, dar majoritatea tezelor sale reflectă fizica acestuia. Alte aspecte ale lucrării atestă că autorul lor a cunoscut unele principii ale fizicii lui *Galilei* și *Newton*.

La rîndul nostru am putut stabili că în anexa disertațiilor din Leyda, *Huszt*i abordează în spiritul concepțiilor carteziene și cîteva probleme de fizică; neagă existența atomilor și a vidului, posibilitatea existenței mai multor lumi, precum și a „spațiului imaginar”, adoptă principiul conservării mișcării în univers.

Părerile sale medico-psihologice sînt sintetizate în disertația Nr. I și II din Leyda: *De Hominis automato seu corpore animali* . . . și *De natura mentis eiusque functionum* . . .

Organismul uman e definit de *Huszt*i drept „o mașină constituită din diferite organe întrepătrunsă de principiul vital”. Expune succint structura anatomică a organismului (oasele, splachnele, arterele, nervii), cunoaște canalul excretor al glandei salivare, descris de *Warton* (1656), consideră ca și *Malpighi* plămînul un organ de structură alveolară, conștînd din diferite vezicule comunicante („cellularum membranaceum”), al căror rol este depurarea singelui și captarea aerului. Semnalează proba anatomo-patologică, elaborată de *Károly Rayger* (1677) amintind că criminalii caută să distrugă plămînul persoanelor ucise de dînșii, deoarece „celulele” pulmonare pline cu aer fiind mai ușoare ca apa, înoată la suprafața acesteia. Astfel acest organ ar putea furniza probe grave contra lor, ca și contra mamelor pruncucide, căci, dacă nou-născutul a respirat numai o singură dată, fragmente din plămînul său înoată deasupra apei.

Are noțiuni clare despre circulația sanguină; și alți medici ardeleni ai secolului al XVII-lea ca *Bartolomeu Bauschner* și *Samuel Enyedi* scriu despre capilare, dar la *Huszt*i această noțiune acoperă întocmai cunoș-

tințele de fiziologie actuală. Pe baza observațiilor lui *Malpighi*, el arată că singele ajunge din artere în capilare și de aici în vine, trecind astfel printr-un „canal“ apt pentru circulație și pentru irigarea cu singe a întregului corp.

Prezintă ficatul ca organ de structură glandulară secretoare a bilei care se revarsă parte în intestin, parte fiind păstrată în vezica biliară. Datele de mai sus atestă că *Huszt*i a cunoscut cercetările contemporane ale lui *Glisson*. Funcțiunea splinei ar fi „curățirea singelui“ de substanțele nocive, dar citind experiențele lui *Malpighi*, *Huszt*i arată că splina nu e un organ de importanță vitală, extirparea ei nu atrage după sine moartea animalului.

Semnificativă este luarea de poziție a lui *Huszt*i împotriva teoriei generației spontanee, foarte răspândită la vremea sa. Urmîndu-l pe *Reddi*, el respinge ipoteza că viermii intestinali ar putea lua naștere din putrezirea alimentelor în organismul uman și arată că ouăle de paraziți, găsindu-se din abundență în aer, ajung împreună cu alimentele în organismul uman și dacă sucul gastric nu le distruge, se maturizează în intestin. Faptul este atestat și de observația că la pruncii alăptați cu lapte de mamă nu apare parazitoză. Sub anumite aspecte, concepția sa e mai modernă decît cea a lui *Reddi*, întrucît ultimul admite în anumite cazuri posibilitatea generației spontanee din substanțe „plastice“, în schimb *Huszt*i afirmă categoric că procrearea nu este urmarea unor forțe „plastice“ ci totdeauna a fecundării ovulului de către „sămînța masculină“.

Părerile sale fiziologice sînt tributare iatrochimiei. El admite rolul enzimelor și al proceselor de fermentație în procesele vitale, punînd în legătură sănătatea cu starea de echilibru al substanțelor acide și baze de din singe. Digestia o atribuie proceselor chimice, sucului gastric acid, sucului pancreatic și bilei alcaline. Procese fermentative similare presupune în hematopoeză, în naștere etc. Boala ar fi declanșată de surplusul substanțelor acide sau al celor baze, de așa-numitele „acrimonii“, iar tratamentul ar necesita administrarea unor substanțe chimice cu efect contrar acrimoniului în surplus.

În concepțiile sale de fiziologie, își găsesc ecou și părerile carteziene și iatrofizice. În actul deglutiției evidențiază rolul mecanic al mușchilor esofagului. Digestia gastrică o aseamănă cu fenomenele ce au loc în oala lui Papin. Alături de rolul sucurilor fermentative, invocă și cel al „căldurii“ din interiorul stomacului, acțiunea compresivă a diafragmului și a organelor abdominale, presiunea peretelui abdominal și mișcarea peristaltică a intestinelor etc.

În disertația a II-a din Leyda, prezintă activitatea psihologică umană. Cauza mediată a excitației și a mișcării, a stării de veghe și de somn o caută în „spiritele animale“ ale fiziologiei carteziene. Pentru explicația genezei acestor spirite, își îndreaptă cititorii către opera lui *Descartes*: *Tractatus de passionibus animi*.

În discuția privind sediul sufletului, nu ia atitudine în mod deschis. Combate părerea materialistă a lui *Gassendi*, care recunoaște că activitatea psihică e proprietatea întregului creier, aduce argumente și contra tezei lui *Descartes*, cum că epifiza ar fi sediul sufletului. Își formulează poziția în următoarele cuvinte: „Sufletul este prezent acolo unde acționează, și cînd acționează, nu rămîne neobservat și necunoscut nimănui“. Descrie în mod succint structura anatomică a creierului, cerebelului, vasele și

nervii acestora. Despre activitatea organelor de simț dă puține date. Cunoaște faptul că viteza luminii e mai mare decât cea a sunetului, descrie miopia ca boală a vederii. Geneza excitațiilor senzoriale o concepe în spirit mecanicist, dar presupune că senzația vizuală, auditivă, gustativă apare numai în prezența unor „idei innăscute“. Memoria o explică prin urmele imprimare de senzație în materia creierului. Crede în mod naiv, că diferențele calitative în gândire ar fi condiționate de molicimea, respectiv duritatea substanțelor cerebrale. Oamenii cu creier dur ar învăța mai încet și ar uita mai greu, cei cu creier moale invers. Concepțiile sale de fiziologie cerebrală și psihologie prevestesc ideile filozofice, conceperea metafizică a legăturii corp-suflet. Aceste idei sint dezvoltate în teza a II-a și a IV-a a disertației din Leyda.

În analiza raportului corp-suflet pornește de la conceptul lui *Descartes* „Cogito ergo sum“ — referindu-se de mai multe ori la „principele filozofiei“, *Descartes*, pe care-l circumscrie astfel, dar nu-l amintește nominal. Gândirea o consideră drept realitatea cea mai imediată, care ar preceda cunoașterea lucrurilor corporale. Atribut al spiritului, ea s-ar deosebi esențial de corp, caracterizat prin extensiune. Realitatea gândirii dubitante ar fi confirmată prin propria ei existență. Ideile innăscute ne-ar conduce la cunoașterea esenței lucrurilor, senzațiile furnizându-ne doar date superficiale.

Pînă la acest punct *Huszt*i repetă tezele carteziene clasice. Diferența apare în momentul în care caută să răspundă la întrebarea cum e posibilă interacțiunea corp-spirit — „substanțe“ — așa de diferite prin esență. Urmîndu-l pe *Geulincx*, *Huszt*i afirmă că interacțiunea nu e reală, nu se poate vorbi de o relație cauzală adevărată, ci de „cauze secundare“ și „relative“, de fenomene care se succed în timp, căci nici corpul nu poate acționa asupra sufletului și nici sufletul asupra corpului. Prima cauză și adevărată a interacțiunii ar trebui căutată în afara corpului și a sufletului și ar fi Dumnezeu, nu în sensul că fiecare mișcare nouă ar fi executată de voința divină, ci prin faptul că mișcările se desfășoară pe baza unor legi create de el. *Huszt*i afirmă că sensul acestor legi, omul nu l-ar putea concepe.

Explicația lui *Geulincx* și *Huszt*i e teologico-medievală dar problema ridicată — paralelismul psiho-fizic — îl preocupă pe *Spinoza* și pe alți gânditori frunțași ai secolului.

În realitate *Huszt*i nu înțelege esența senzației, fenomenul transformării energice excitației exterioare în fapt de conștiință.

El rupe cunoașterea senzorială de cea cognitivă, presupune în mod arbitrar că la apariția senzației, alături de excitația obiectului exterior, organul de simț și creierul mai concură în mod hotărîtor „ideile noastre innăscute“ — despre obiectele percepute. Sensul cuvintelor ar fi înțeles de noi numai pentru că „ideea“ — conceptul — lucrurilor reprezentate de ele ar preexista în mod apriori în mintea noastră. excitația exterioară actualizînd numai aceste idei. Afirmările de mai sus ale lui *Huszt*i repetă tezele mistice platonice ale „teoriei rememorării“.

Considerînd excitația generatoare a senzațiilor drept cauză secundară, iar ideile innăscute ca primare, *Huszt*i se împotmolește în labirintul misticii. El nu înțelege ceea ce cunoscutul istoric al științei *Cumston*, idealist de altfel, reproșează ocazionalistilor: declarînd cauzele ocaziei, ei

presupun nolens-volens o acțiune, transmiterea mișcării asupra corpului mișcat, cu alte cuvinte, o interdependență reală.

Urmind pe *Geulincx*, *Huszt*i caută să tragă și anumite învățături morale din filozofia sa. „Noi nu sintem altceva — afirmă el — decît contemplatori ai unor minuni, al căror tilc nu poate fi descifrat de noi“.

Substituind concepția carteziană raționalistă și critică cu teze mistice și agnostice de alură teologică, *Huszt*i ancorează într-o filozofie neștiințifică și reacționară, în contradicție flagrantă cu propriul său crez raționalist, formulat în concepțiile sale naturaliste.

Concluziile filozofice ale tezei de medicină din Halle însă diferă esențial de cele din Leyda. Aici militează pentru concepții mecaniciste și raționaliste (influența conducătorului său științific *Hoffmann*). Disertația accentuează universalitatea legilor naturale, arătând că atât în cosmos, cât și în corpul uman, procesele decurg într-o ordine periodică, legică. Concepțiunea, dezvoltarea fătului, mișcarea pruncului în abdomenul matern, nașterea, toate sînt legate de perioade bine determinate. Tot cu o periodicitate legică apar în cursul dezvoltării individuale dentiția, gîndirea, pubertatea, bătrînețea. Fenomenul poate fi urmărit și în declanșarea bolilor. Anumite sindroame sînt specifice copilăriei, altele bătrîneții, au un decurs legic. Datoria medicului e de a studia, a scruta legile naturii și de a le urma în activitatea sa.

*Huszt*i nu e de acord cu definiția legăturii corp-suflet dată de *Aristotel*, căci starea de sănătate a corpului uman nu este determinată de suflet, nici de „mens cogitans“. În corpul uman există numeroase alte procese, în afara actelor de gîndire și de voință, afirmă el. Se alătură concepției savanților care „practică filozofia pe baze mecanice“ — mai ales păreri exprimate de fizicianul englez *Boyle* — că natura lucrurilor e determinată de forma, mărimea, mișcarea lor și de legile mecanice ale materiei, adăugînd că aceste legi fizice au fost create de „mecanicul cel mai perfect, Dumnezeu“. Atrage atenția că succesele științei timpului său se datoresc aplicării în practică a legilor fizice. Prin respectarea legilor materiei și ale hidrodinamicii, au putut fi create cele mai perfecte mașini. Datele disecțiunilor anatomice și argumentele logicii, atestă deopotrivă — continuă el — că și în corpul uman procesele decurg în mod determinat, după legile mecanicii. Excepție constituie numai actele de voință și gîndire, fenomene specific umane. Activitatea minții umane este generată din voință divină, de acțiunea corpurilor externe asupra organismului nostru (din întreaga disertație numai această ultimă teză păstrează unele urme ale concepțiilor ocazionale).

La sfîrșitul disertației *Huszt*i caută să formuleze anumite concluzii terapeutice, derivate din tezele de mai sus. Împreună cu *Hoffmann* se declară adept al naturismului hipocratic, împrumutată de la *Sydenham* lauda virtuților terapeutice ale opiuului și ale scoarței de chinină, medicamente noi pe atunci, susține că datoria medicului terapeu este de a urma legile naturii, de a alege timpul cel mai potrivit pentru intervenție, de a nu turbura procesele naturale (de a aștepta bunăoară timpul natural al nașterii), de a lua în considerare periodicitatea sezonieră a bolilor, de a aplica medicamente la timpul potrivit, de a adapta regimul bolnavului gravității bolii etc.

Principiile nehipocratice raționale ale lui *Huszt*i, la vremea lor au fost demne de toată atenția.

Ideile filozofice din disertațiile de la Leyda și din Halle sînt în vizibilă contradicție. În prima, el se declară adept al unui idealism obiectiv cu puternice nuanțe mistice, în a doua profesează un raționalism cartezian și materialismul său mecanicist. Care din acestea vor fi adoptate în activitatea sa de mai tirziu? Nu cunoaștem textul cuvîntării sale inaugurale din Debrețin, dar s-a păstrat textul disertației lui Mihai *Bárány Pauculae et generalissimae Positiones philosophicae* (Cîteva teze filozofice generale) expuse sub prezidenția lui *Husztii* la 5 decembrie 1700 (7).

Prezentarea disertației compusă din 46 teze, are loc într-o perioadă, cînd ortodoxia reformată de la noi începe să accepte în mod tacit metafizica carteziană.

Disertația lui *Bárány* susținută sub conducerea lui *Husztii* caută să elaboreze o filozofie compatibilă cu religia. De pe aceste poziții polemizează cu adeptii „sectei“ carteziene și hobbesiane. Atacul este îndreptat mai ales împotriva filozofului englez, căci tezele metafizicii carteziene sînt acceptate în majoritatea lor, ba mai mult, numele lui *Descartes* e amintit în mai multe rinduri. Existența e dedusă din gîndire, întocmai ca la *Descartes*, dualismul e crezul filozofic fundamental al lucrării. Ideile înnăscute și cunoașterea rațională sînt considerate ca primele surse ale cunoașterii, datele furnizate de organele de simț socotite demne de crezare, numai sub controlul rațiunii. Unde corpul se manifestă, e prezent și spiritul, iar contrariul nu ar fi posibil. Este reafirmată părerea că ideile înnăscute, conceptele apriorice ale lucrurilor ar preexista în conștiință înaintea cunoașterii senzoriale etc. Problemele științelor naturii sînt amintite doar în treacăt. Neagă existența vidului și afirmă că universul infinit ar fi umplut de eter, presiunea acestuia ar produce mișcarea corpurilor, respectiv ar media excitațiile senzoriale.

Tezele filozofice ale lui *Bárány* și ale conducătorului său științific, postulînd prioritatea ideilor înnăscute, rupînd cunoașterea rațională de cea senzorială, continuă linia metafizicii carteziene și a disertațiilor filozofice de la Leyda.

Pe drept cuvînt arată *Z. Tordai* că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea fizica și filozofia carteziană au intrat în descompunere, au încetat să mai joace un rol progresist în istoria culturii din țara noastră. Noile idei progresiste ale secolului, ca ale lui *Newton* și *Wolff*, au fost combătute de oficialitățile vremii, chiar de pe pozițiile filozofiei carteziene (8). Astfel cartezianismul a devenit un curent depășit, trecînd în propria sa contradicție.

Ideile lui *Descartes* au jucat în istoria culturii ardeleni din secolul al XVII-lea un rol important. În luptele sociale ale vremii cartezianismul împreună cu puritanismul și cocceianismul au exprimat năzuințele păturilor interesate în progresul societății în luptă cu stările feudale. În medicină, metoda și ideile raționaliste ale lui *Descartes* au contribuit la pătrunderea cuceririlor științei noi. Raționalismul a pregătit terenul autohton în știință și filozofie, pentru apariția curentului luminist al secolului al XVIII-lea.

Sosit la redacție: 20 august 1973.

Bibliografie

1. C. I. Gulian și colab.: Istoria gândirii social-politice și filozofice din România, Ed. R.P.R., București, 1964; V. Marian: Dintr-un caiet de școală a lui Pápai Páriz Ferenc. Studia, Univ. Babeș-Bolyai, Series Mathematico-Physica, Fasc. I. 1967, Cluj, p. 123—46. V. Marian: Introducerea mecanicii lui Newton în România. Ibidem, 1967, Fasc. I. p. 79—85. M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Budapest, Ed. Acad. 1961, Bán Imre: Apáczai Csere János. Budapest, Ed. Acad., 1958; 2. J. Spielmann: Elemente mechanist-materialiste în concepțiile filozofice ale lui Apáczai Csere János. Acad. R.P.R. Studii și cercet. științifice, Seria III. Științe sociale, Anul VI, Nr. 3—4, 1955, p. 69—78. Spielmann J.: Mechanikus materialista elemek Apáczai Csere János élet-tani és orvosi felfogásban. în vol. „A hazai orvostudomány történetéből”, Ed. Med., București, 1957, p. 96—114. Spielmann J.: Însemnătatea fizicii lui Apáczai Csere János în vol. „Din istoria filozofiei în România”. III. Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 79—103; 3. V. Marian: op. cit. sub nr. 1. Tordai Zádor: A magyar karteziánizmus történetének vázlata. Magyar Filozófiai Szemle, 1962, nr. 1; 4. M. A. Dimnic și colab.: Istoria flozofiei. Vol. I. Ed. Științifică, București, 1958. Mátrai László: Régi magyar filozófusok. Budapest, Gondolat, 1961; 5. Biografia lui Huszti o publicăm după lucrarea lui Wessprémi István: Succinta medicorum Hungariae et Transsylvaniae, Biografia, Centuria Altera, Pars prior, Viennae, 1778. Noi am utilizat ediția bilingvă, latină-maghiară a lucrării apărută la Budapesta în 1962, Ed. Medicina cu titlul „Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza”. II. Száz. I. rész. 208—213. Tot pe baza lui Wessprémi publicăm titlul disertațiilor lui Huszti: Dissert. physiologica I. praes. Burcher de Volder. De Hominis automato, seu corpore animalis, in quo praecipuae oeconomiae animalis functiones ex artificiosissima eius structura, nil ad eas conferente mente humana, per causas et effecta breviter deducantur. Lugd. Batav. an. 1693 în 4; Dissert. physiologica II. praes. Burcher de Volder, de natura mentis, eiusque functionum: tum earum, quae nullum plane commercium habent cum corpore, tum quae ex Coniunctione mentis cum corpore resultant, id est, quae corpus et mentem requirunt. Lugd. Batav. an. 1693 în 4; Dissert. physiologic. III. et IV. praes. Burcher de Volder. In quibus existentia Dei et existentia Nostri, seu e stupenda mentis corporisque nostri fabrica, functionumque utriusque natura metaphysice adstruitur, et deducitur. Ibidem anno eadem. în 4; Dissert. med. praes. Petermanno. De Subjecto sanitatis, et eius divisione in Elementa. Lips. an 1694 în 4; Dissert. Physica experimentalis, pro Grad. Doct. in Philosoph. De Corporibus, illorumque Principiis et effectationibus. Halae Magdeb. an. 1695 în 4; Disput. inaug. med. praes. Frid. Hoffmanno. De prudenti medicamentorum applicatione in tempore, Halae Magdeb. an. 1695. în 4; 6. L. Mátrai: op. cit. sub. 4. 7. Pauculae et generalissimae Positiones philosophicae divina favente gratia, praeside Stephano Huszti, Med. Doctore et Philosophiae professore, Lib. Reg. Civit. Debretz. Physico ordinario. Et defendente Michaelae Bárány de Debretzen. S. D. C. et Eloquentiae Praeceptore, publicae disquisitioni Dominorum philiatrorum submissae die 9. Dec. MDCCI. Debrecini per Georg. Vintze an. MDCC. în 4; 8. Z. Tordai: op. cit. sub nr. 3. 9. Esze T.: A fejedelem orvosa, Az út. VI, (1953), nr. 30.